

Osebnostni tipi in dimenzije v otroštvu ter njihova napovedna vrednost za socialno prilagajanje

Povzetek

Pri preučevanju osebnosti otrok večina raziskovalcev ugotavlja razlike med posamezniki glede na izraznost posamičnih osebnostnih dimenzij, medtem ko se drugi avtorji pri preučevanju osebnosti osredotočajo na razlike med posamezniki v konfiguraciji več osebnostnih dimenzij, uporabljajo tipološki pristop. V prispevku predstavljava oba pristopa k preučevanju osebnosti pri otrocih in napovedno vrednost osebnostnih dimenzij ter tipov za socialno prilagajanje v otroštvu. Na podlagi pregleda literature in izsledkov naše raziskave ugotavljava, da imajo tako osebnostne dimenzije kot tipi vzdolžno in sočasno pomembno napovedno vrednost za različne vidike socialnega prilagajanja otrok. Če pa preverimo vzdolžno in sočasno relativno napovedno vrednost tipov in dimenzij za socialno prilagajanje v otroštvu, se večinoma pokaže, da osebnostni tipi nimajo prirastne napovedne vrednosti za socialno prilagajanje poleg tiste, ki izhaja iz osebnostnih dimenzij, medtem ko imajo osebnostne dimenzije za nekatere vidike socialnega prilagajanja pomembno prirastno napovedno vrednost poleg tiste, ki izhaja iz osebnostnih tipov. Tako osebnostne dimenzije kot tipi pa so praktično uporabni.

Ključne besede: osebnostne dimenzije, osebnostni tipi, socialno prilagajanje, otroštvo, napovedna vrednost

Abstract

Research on personality traits usually follows a variable-centred approach, which focuses on differences in personality dimensions across subjects. Several other studies also employ a person-centred or typological approach, investigating groups of individuals with similar patterns of personality traits. This contribution addresses both approaches in investigating children's personality and the validity of personality dimensions and types in predicting social adjustment in childhood. Based on an extensive literature overview and findings of our empirical research, we conclude that both child personality dimensions and internally replicable types demonstrate a significant concurrent and longitudinal predictive value with regard to several aspects of children's social adjustment. Although the child personality types show both concurrent and longitudinal predictive validity with

measures of social adjustment, they usually do not predict child (mal)adaptive behaviour beyond what is predicted by personality dimensions. On the other hand, the child personality dimensions show a significant incremental validity in predicting several adjustment measures, over and above the personality types. Nevertheless, both personality dimensions and types have been suggested to have a unique practical utility.

Key words: *personality dimensions, personality types, social adjustment, childhood, predictive validity*

Osebnostne poteze predstavljajo posameznikov značilni vzorec spoznavanja, čustvovanja in vedenja, ki je razmeroma stalen v času, skupaj s psihološkimi mehanizmi, na katerih temelji ta vzorec (Funder, 2001). Raziskovalci (npr. McCrae in Costa, 1997; McCrae, Terracciano idr., 2005) se pretežno strinjajo, da je temeljna organizacija osebnostnih potez pri odraslih univerzalna in jo lahko pojasnimo s petfaktorskim modelom, ki vključuje osebnostne dimenzije ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, nevroticizem in odprtost. Seveda ima ta model tudi določene pomanjkljivosti in je bil deležen nekaterih znanstvenih kritik (npr. Block, 1995; Paunonen in Jackson, 2000).

Večina raziskovalcev (npr. Halverson, Havill, Deal idr., 2003; Lamb, Chuang, Wessels, Broberg in Hwang, 2002; Knyazev, Zupančič in Slobodskaya, 2008; McCrae idr., 2000; Mervielde in De Fruyt, 2002; Robins, Fraley, Roberts in Trzesniewski, 2001), ki preučujejo osebnostne poteze v različnih razvojnih obdobjih, ugotavlja razlike med posamezniki v osebnostnih dimenzijah in poddimenzijah, pri čemer je enota analize spremenljivka. Vendar pa nekateri avtorji (npr. Block, 1995; De Fruyt, Mervielde in Van Leeuwen, 2002; Mervielde in Asendorpf, 2000) navajajo, da *na spremenljivke osredotočen pristop* k preučevanju osebnosti zanemarja celoten kompleks različnih značilnosti pri istih posameznikih in tako z uporabo tega pristopa ne moremo pojasniti dinamične strukture osebnostnih potez.

Drugi pristop k preučevanju osebnostnih potez je *osredotočen na posameznika oz. tipološki*, s pomočjo katerega skušajo avtorji prepoznati ponovljive kombinacije več osebnostnih potez pri posameznikih ali tipe osebnosti (Asendorpf in Van Aken, 1999; Barbaranelli, 2002; Costa, Herbst, McCrae, Samuels in Ozer, 2002; De Fruyt idr., 2002; Hart, Atkins in Fegley, 2003) ter ugotoviti, kako se le-ti razlikujejo med posamezniki. Enota analize pri tem pristopu je konfiguracija različnih značilnosti pri posamezni osebi.

V nadaljevanju predstavlja oba pristopa k preučevanju osebnosti v otroštvu, napovedno vrednost osebnostnih tipov in dimenzij za socialno prilagajanje otrok ter dodajava spoznanja raziskave, ki poteka na Katedri za razvojno psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Horvat, v pripravi; Horvat in Zupančič, 2011; Horvat, Zupančič in Kavčič, 2011).

1 Na spremenljivke osredotočen pristop k preučevanju osebnosti: osebnostne poteze v otroštvu

Do devetdesetih let prejšnjega stoletja so raziskovalci otrokovo osebnost pojmovali in preučevali v smislu primarnih vzorcev odzivanja – temperamentnih potez (glej npr. De Pauw in Mervielde, 2010; Zupančič, 2011). Na podlagi številnih raziskav so oblikovali različne modele strukture in razvoja temperamenta (npr. Buss in Plomin, 1984; Rothbart in Derryberry, 1981; Thomas in Chess, 1977, 1982). Novejše raziskave (pregled v: Kohnstamm, Halverson, Mervielde in Havill, 1998; Shiner, 2006; Zupančič in Kavčič, 2007, 2009) pa kažejo, da odrasli že pri predšolskih otrocih (zgodnje otroštvo) zaznajo izraznost lastnosti, ki so opredeljene širše od temperamentnih, pomensko pa so podobne velikim petim potezam v odraslosti.

Avtorji (npr. Barbaranelli, Caprara, Rabasca in Pastorelli, 2003; Caspi in Shiner, 2006; Knyazev idr., 2008; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006) ekstravertnost pri otrocih/mladostnikih opredeljujejo kot družabnost, zgovornost, živahnost, gibalno dejavnost, socialno potentnost in čustveno izraznost. Nevroticizem vključuje anksioznost, ranljivost, napetost, boječnost, nagnjenost k doživljanju krivde in spremenljivemu razpoloženju, nestrpnost do frustracij, negotovost v medosebnih odnosih in neučinkovitost v stresnih okoliščinah. Vestnost je opredeljena kot nagnjenost k odgovornemu vedenju, redu, skrbi za stvari, načrtovanju dejavnosti, postavljanju visokih meril pri lastnem delovanju, previdnosti, vztrajnosti in usmerjeni pozornosti. Sprejemljivi otroci/mladostniki so pripravljene upoštevati želje, norme, zanimanja in predloge drugih, imajo razmeroma močan samonadzor, v medosebnih stikih si prizadevajo ohranяти prijetne odnose z drugimi, so uvidevni, empatični, prijazni, zaščitniški do drugih, velikodušni, ugodljivi in vodljivi s strani odraslih. Odprtost pri otrocih/mladostnikih je težnja po pridobivanju znanja, hitrost pri učenju, bistrost, informiranost, radovednost, domišljija, izvornost, zaznavna občutljivost in širina zanimanj.

1.1 *Strukturna doslednost in spremembe v strukturi osebnostnih potez*

Večdimenzionalni model organizacije otrokove/mladostnikove osebnosti so podprli rezultati analiz podatkov, ki so jih o otrocih/mladostnikih z različnih dežel posredovali starši, strokovne delavke oziroma delavci v izobraževalnih ustanovah ali pa so starejši otroci in mladostniki poročali o sebi (Barbaranelli idr., 2003; Digman in Shmelyov, 1996; Halverson idr., 2003; Lamb idr., 2002; Little in Wanner, 1998; Mervielde, Buyst in De Fruyt, 1995; Zupančič, Sočan in Kavčič, 2009). Število in sestava dobljenih dimenzij sta se nekoliko razlikovala glede na uporabljene raziskovalne pristope, merske pripomočke, ocenjevalce in starost otrok/mladostnikov. Kljub temu so avtorji dobljene dimenzije interpretirali v smislu velikih pet, pri čemer se je odprtost na splošno izkazala kot šibkejša (npr. Barbaranelli idr., 2003; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006) oziroma nedosledna (Caspi in Shiner, 2006; Knyazev idr., 2008; Markey, Markey in Tinsley, 2004; Shiner, 2006) v primerjavi z ostalimi štirimi osebnostnimi dimenzijami.

V zgodnjem otroštvu (Grist in McCord, 2010; Mervielde idr., 1995; Zupančič, Fekonja in Kavčič, 2003) je struktura otrokovih osebnostnih potez, kot se zrcali skozi zaznavo odraslih, pogosto štiri ali tridimenzionalna. Skladno s tem tudi slovenski avtorji (Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič idr., 2009) na podlagi poročil odraslih (mame, očetje in vzgojiteljice) o osebnosti otrok, starih tri, štiri in pet let, ugotavljajo, da se ocene osebnosti otrok s strani njihovih staršev združujejo v štiri komponente (ekstravertnost, vestnost, nesprejemljivost in nevroticizem), če pa so o osebnosti otrok poročale vzgojiteljice, je bila dobljena trikomponentna osebnostna struktura (vestnost-odprtost, ekstravertnost-čustvena stabilnost, nesprejemljivost). Osebnostne značilnosti otrok se dosledno diferencirajo v robustni petdimenzionalni model osebnosti najkasneje v obdobju srednjega otroštva, najverjetneje takrat, ko se otroci všolajo. Slednje je bilo ugotovljeno z analizami (najpogosteje z analizo glavnih komponent ali eksploratorno faktorsko analizo) različnih vprašalnikov, ki so jih avtorji razvili na podlagi prostih opisov otrokovih značilnosti (npr. Mervielde in De Fruyt, 1999; Zupančič in Kavčič, 2007) ali s priredbo vprašalnikov, izvorno oblikovanih za mladostnike in odrasle (npr. Mervielde idr., 1995; Zupančič idr., 2003).

Vestnosti in intelekta/odprtosti tako odrasli pri predšolskih otrocih še ne diferencirajo dosledno, morda zato, ker med otroki še ni opaziti vedenja, ki bi jim omogočalo jasno razlikovanje med tema dvema robustnima

dimenzijama, ali pa razločevanje med njima ni funkcionalno za ocenjevanje predšolskih otrok (Mervielde idr., 1995; Zupančič in Kavčič, 2004b). Pri dejavnostih v vrtcu so predvsem opazni socialni in čustveni vidiki vedenja otrok, z vstopom v šolo pa se otroci vse več vključujejo v spoznavno zahtevne in delu podobne dejavnosti. To učiteljem in staršem omogoča, da razlikujejo med otroki z razmeroma bolj izraženo vestnostjo in otroki z razmeroma bolj izraženim intelektom/odprtostjo. Tako naj bi ločevanje učno (manj)uspešnih učencev na tiste, ki so učno (manj)uspešni zaradi spoznavne (nizke) odprtosti, in tiste, ki so učno (manj)uspešni zaradi (nizke) vestnosti, postalo pomembno šele v šolski situaciji (Mervielde idr., 1995; Zupančič in Kavčič, 2007). Allik, K. Laidra, Realo in Pullman (2004), Lamb in sodelavci (2002) ter Little in B. Wanner (1998) tudi ugotavljajo, da se diferenciacija pet dimenzionalne strukture osebnostnih potez nadaljuje v mladostništvu, kar se kaže kot upad povezanosti med dimenzijami.

Kljub temu, da se struktura osebnosti z vstopom v šolo diferencira iz štiri- v petdimenzionalno, pa kongruentnost z manj diferencirano strukturo iz zgodnjega otroštva ostaja zadovoljiva tako v zaznavah staršev kot strokovnih delavk v šoli (Zupančič in Kavčič, 2007). Tako sta se slovenski avtorici (Zupančič in Kavčič, 2009) zaradi razvojne primerljivosti z dimenzionalnimi ocenami v zgodnjem otroštvu pri slovenski standardizaciji vprašalnika, s katerim ocenjujemo zaznano izraznost osebnostnih potez, tudi pri šolskih otrocih in mladostnikih odločili ohraniti manj diferencirano osebnostno strukturo.

1.2 Normativna doslednost osebnostnih potez v zgodnjem in srednjem otroštvu

Normativne doslednosti/spremembe opredelimo kot raven variacij v povprečni izraznosti osebnostnih potez pri skupini enako starih posameznikov skozi čas (Robins idr., 2001). Velikost srednjih razlik v izraznosti posameznih potez pri skupinah različno starih posameznikov (vzdolžni ali prečni rezultati) pokaže, ali se pri skupini oseb s starostjo izraznost proučevanih značilnosti povečuje, zmanjšuje ali ne spreminja (Zupančič, 2011).

Rezultati slovenskih vzdolžnih študij (Zupančič in Kavčič, 2007, 2009; Zupančič idr., 2009) so pokazali doslednost ali pa majhne starostne spremembe v zaznani izraznosti osebnostnih dimenzij otrok iz zgodnjega v srednje otroštvo. Ocenjevalci (starši, strokovne delavke v vrtcih in šolah) so razmeroma dosledno poročali o naraščajoči ekstravertnosti in vestnosti

otrok, sprejemljivost pa se je statistično pomembno povečala po vstopu otrok v šolo, na prehodu v srednje otroštvo. Osebnostne poteze se torej razvijajo v socialno zaželeni smeri. Vse večja je učinkovitost psihološkega delovanja otrok, na splošno pa prihaja do povprečnih sprememb v psihološkem delovanju pri otrocih zaradi nevrološkega razvoja in sprememb v zahtevah in pričakovanjih okolja, ki jih med odraščanjem izkusi celotna skupina otrok v vrtcu in po vstopu v šolo (Zupančič in Kavčič, 2007, 2009; Zupančič idr., 2009). Z nevrološkim razvojem otroci napredujejo pri spretnostih načrtovanja dejavnosti, organiziranega vedenja, samouravnavanja čustev, pozornosti in vedenja. Vse bolj se razširja tudi socialni kontekst otrokovega delovanja, vrstniške interakcije in odnosi postajajo vse pomembnejši del njegovega življenja. Ob vstopu v šolo se povečujejo tudi zahteve po vedenju v skladu z več različnimi družbenimi pravili, upoštevanje in sodelovanje z več in nekoliko drugačnimi odraslimi osebami (Zupančič, 2011). Slovenski in tuji raziskovalci so podobne rezultate dobili tudi v prečnih študijah (Slobodskaya in Zupančič, 2010), čeprav se pojavljajo tudi nekatere pomembne interakcije med starostjo otrok in kulturo, v kateri živijo. Pri slovenskih otrocih na primer zaznana izraženost pozitivnega čustvovanja s starostjo narašča, pri ruskih pa upada (Knyazev idr., 2008).

1.3 Relativna stabilnost osebnostnih potez iz zgodnjega v srednje otroštvo

Relativne doslednosti/spremembe (relativna stabilnost) v osebnostnih potezah pomenijo raven, do katere posamezniki zadržijo relativni položaj v svoji starostni skupini glede na izraznost teh potez skozi čas. Relativni položaj posameznikov v skupini glede na neko lastnost se lahko z naraščajočo starostjo posameznikov spreminja kljub temu, da je povprečna raven izraznosti te lastnosti v skupini dosledna v času. Prav tako lahko posamezniki zadržijo svoj relativni položaj v tej skupini, čeprav povprečna izraznost osebnostnih potez v celotni skupini posameznikov narašča ali upada z njeno starostjo, in sicer če se vsi posamezniki v podobni meri spreminjajo v isti smeri (Robins idr., 2001; Zupančič, 2011).

Ocene osebnostnih potez otrok, ki jih posredujejo njihovi starši, so visoko stabilne že od tretjega do sedmega leta starosti. Pokazatelji časovne stabilnosti otrokovih potez, ki sledijo iz poročil vzgojiteljic/učiteljic, so sicer nižje, vendar statistično pomembne (razpon koeficientov kaže zmerno do visoko stabilnost). Koeficienti časovne stabilnosti se s starostjo otrok

nekoliko povečujejo, njihova velikost pa je obratno sorazmerna s časovnim razponom med soslednima meritvama (Lamb idr., 2002; Roberts in Del Vecchio, 2000; Zupančič in Kavčič, 2007; Zupančič idr., 2009).

Razmeroma visoka relativna stabilnost osebnostnih potez v otroštvu je podobna ocenam stabilnosti temperamentnih potez, o kateri poročata Roberts in Del Vecchio (2000) v svoji metaanalizi. Ker iste posameznike pri različnih starostih večinoma ocenjujejo isti ocenjevalci (npr. mame, vzgojiteljice ali mladostniki sami sebe), je časovna stabilnost osebnostnih potez otrok na splošno nekoliko precenjena, vendar ostaja ta kljub temu vsaj zmerno visoka, ko ta izvor napake nadzorujemo (Zupančič idr., 2009).

2 Na posameznika osredotočen pristop k preučevanju osebnosti: osebnostni tipi v otroštvu

Tipološke študije so poleg odraslih (npr. Asendorpf, Borkenau, Ostendorf in Van Aken, 2001; Pulkkinen, 1996; York in John, 1992) in zgodnjih mladostnikov (Robins, John, Caspi, Moffit in Stouthamer-Loeber, 1996) obravnavale tudi otroke (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Caspi in Silva, 1995; Hart idr., 2003; Hart, Hoffman, Edelstein in Keller, 1997), vendar so do nedavnega vključevale le temperamentne poteze ali dimenziji prožnost (težnja k prilagodljivosti na spreminjajoče se značilnosti situacij, zlasti stresnih, konfliktnih in nedoločenih) in nadzor (težnja po zadrževanju čustvenih impulzov) jaza (Block in Block, 1980).

2.1 Število in struktura tipov osebnosti v otroštvu

Večina tipoloških raziskav pri otrocih temelji na podatkih, pridobljenih z metodo Q-razvrščanja s pomočjo *Kalifornijskega Q-niza za otroke* (*California Child Q-set, CCQ*; Block in Block, 1980). Raziskovalci so s postopkom inverzne (Q) faktorjske analize ugotovili, da so se posamezni Q-profilii združevali v tri visoko notranje ponovljive¹ Q-faktorje (tipe), robustne glede na različne ocenjevalce, starost ciljnih posameznikov in družbo, v kateri se razvijajo (Asendorpf idr., 2001; Asendorpf in Van Aken, 1999; Hart idr., 1997, 2003; Robins idr., 1996). Prepoznani so bili trije temeljni tipi osebnosti, avtorji pa so po Blocku (1971) zadržali njihovo izvorno poimenovanje, in sicer prožni tip, tip s pretiranim nadzorom in tip s pomanjkljivim nadzorom. Tako je Hart s sodelavcema (2003) na podlagi maminih ocen otrokove

¹ Koeficienti $K \geq 0,60$ med rešitvami, dobljenimi pri več različnih podvzorcih ustreznega vzorca.

osebnosti izločil tri visoko notranje ponovljive tipe osebnosti pri tri-, štiri-, pet- in šestletnih otrocih. Podobno sta Asendorpf in Van Aken (1999) na podlagi agregatnih ocen vzgojiteljic (pri otrokovi starosti štiri, pet in šest let) in staršev istih otrok (ko so bili slednji stari deset let) odkrila tri ponovljive tipe otrokove osebnosti (Q faktorje), ki so bili v svoji strukturi podobni pri različnih starostih otrok in med različnimi ocenjevalci. Robins in soavtorji (1996) ter Hart s sodelavcema (2003) so dobljene tri osebnostne tipe opisali z rezultati pri petih osebnostnih dimenzijah. Prožni otroci/mladostniki so bili ocenjeni nekoliko nad povprečjem pri vseh petih osebnostnih dimenzijah (ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena stabilnost in odprtost), tisti s pretiranim nadzorom so prejeli nizke ocene zlasti pri dimenzijah ekstravertnost in čustvena stabilnost, posamezniki s pomanjkljivim nadzorom pa so imeli še posebej nizke rezultate pri dimenzijah vestnost in sprejemljivost (Robins idr., 1996).

Prvo tipološko študijo osebnosti z otroki kot ciljnim posamezniki in z uporabo vprašalnika osebnostnih potez za otroke, ki je bil oblikovan na podlagi prostih opisov (HiPIC; Mervielde in De Fruyt, 2002), so opravili De Fruyt in sodelavca (2002). Na podlagi ocen obeh staršev o osebnosti svojih otrok v srednjem otroštvu in maminih ocen v poznem otroštvu (dva ločena vzorca) so s pomočjo klastrske analize prepoznali tri visoko notranje ponovljive tipe osebnosti tako v srednjem kot v poznem otroštvu. O treh osebnostnih tipih v otroštvu/mladostništvu, in sicer prožnem, s pomanjkljivim in s pretiranim nadzorom, poročajo tudi drugi tuji raziskovalci (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Asendorpf idr., 2001; Van Leeuwen, De Fruyt in Mervielde, 2004).

Slovenske avtorice (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006) so s pomočjo *Vprašalnika o medosebnih razlikah pri otrocih in mladostnikih* (VMR-OM; Zupančič in Kavčič, 2009) izvedle postopek tipizacije s klastersko analizo k-sredin v dveh korakih pri skupini triletnih otrok. Na podlagi ocen osebnosti otrok, dobljenih s strani njihovih staršev (mam in očetov posebej), so raziskovalke prepoznale tri notranje visoko ponovljive tipe osebnosti, ki so jih imenovala prožni, svojeglavi in povprečni tip. Prožne triletnike so njihovi starši opisali kot visoko ekstravertne, vestne, sprejemljive in čustveno stabilne. Preostala dva osebnostna tipa sta bila podobna tipoma s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom, predvsem glede izraznosti vestnosti pa sta se od njiju razlikovala. Svojeglavi otroci so bili opisani kot visoko ekstravertni, vestni in čustveno stabilni ter razmeroma visoko nesprejemljivi, pri povprečnih triletnikih pa so starši v območju povprečnega

razpona odstopanj od srednjih vrednosti zaznali razmeroma nizko raven ekstravertnosti in vestnosti ter razmeroma visoko raven nesprejemljivosti in čustvene nestabilnosti, kar nekoliko spominja na osebnostni profil tipa s pretiranim nadzorom, ki ga opisujejo avtorji tujih študij (Asendorpf idr., 2001; De Fruyt idr., 2002; Robins idr., 1996; Van Leeuwen idr., 2004). M. Zupančič in T. Kavčič (2007) sta postopek tipizacije ponovili z istimi otroci, ko so bili le-ti stari štiri leta, in na podlagi poročil staršev o osebnosti njihovih otrok ponovno prepoznali tri visoko ponovljive osebnostne tipe otrok. Imenovali sta jih prožni, kompetentni in povprečni osebnostni tip. Osebnostna profila prožnega in povprečnega tipa sta ostala podobna kot pred enim letom. Profil kompetentnega tipa otrok se je v zaznani izraznosti osebnostnih dimenzij nahajal med profili prožnega in povprečnega osebnostnega tipa otrok. Štiriletniki, ki so se uvrstili v kompetentni tip osebnosti, so bili v povprečju zaznani kot manj ekstravertni in vestni od vrstnikov, ki so pripadali prožnemu tipu osebnosti, vendar so bili prvi zaznani kot bolj ekstravertni in vestni v primerjavi z otroki, razvrščenimi v povprečni tip osebnosti. Prav tako sta bili za štiriletnike s kompetentnim tipom osebnosti značilni višja raven zaznane nesprejemljivosti in nevroticizma kot za otroke s prožnim tipom osebnosti, vendar nižja raven izraznosti obeh dimenzij v primerjavi z njihovimi vrstniki, razvrščenimi v povprečni tip osebnosti.

V vzdolžni raziskavi, ki poteka na Katedri za razvojno psihologijo, so o osebnosti otrok s pomočjo VMR-OM (Zupančič in Kavčič, 2009) poročale mame ciljnih otrok. Avtorice smo pridobile štiri visoko notranje ponovljive osebnostne tipe pri tri-, štiri- in pet-letnih otrocih (Horvat, v pripravi) ter pri šestletnikih (Horvat idr., 2011). Tudi ko smo kot osnovo za določanje osebnostnih tipov uporabile agregat osebnostnih potez pri treh starostih (tri, štiri in pet let), smo izločile štiri osebnostne tipe (Horvat in Zupančič, 2011). Otroci, ki so pripadali tipu s pretiranim nadzorom, so imeli v splošnem nizko izraženi ekstravertnost in vestnost, visok nevroticizem in povprečno nesprejemljivost. Otroci, ki so pripadali svojeglavemu tipu, so bili v splošnem visoko nesprejemljivi, povprečno do visoko ekstravertni in vestni ter povprečno čustveno stabilni (nevroticizem – obrnjeno). Posamezniki, ki so se uvrstili v povprečni tip osebnosti, so bili zaznani kot zmerno ekstravertni, vestni in čustveno stabilni ter nizko do zmerno nesprejemljivi. Otroci s prožnim tipom osebnosti pa so bili ocenjeni visoko pri ekstravertnosti in vestnosti ter nizko pri nesprejemljivosti in nevroticizmu.

Tudi nekateri tuji raziskovalci poročajo o več kot treh osebnostnih tipih. Caspi (2000; Caspi, Harrington, Milne, Amell, Theodore in Moffitt, 2003; Caspi in Silva, 1995) tako glede na temperamentne/osebnostne značilnosti triletnih otrok navaja pet osebnostnih tipov, dobro prilagojeni tip (prožni), tip s pomanjkljivim nadzorom, zavrti (s pretiranim nadzorom), samozavestni in zadržani tip. O več osebnostnih tipih (od štiri do sedem) pri otrocih, mladostnikih in odraslih poročajo tudi M. Zupančič in A. Gril (2006) v Sloveniji, Block v ZDA (1971), L. Pulkkinen na Finskem (1996) in Barbaranelli v Italiji (2002).

2.2 Stabilnost pripadnosti osebnostnemu tipu v otroštvu

Asendorpf in Van Aken (1999) stabilnost pripadnosti osebnostnemu tipu opredeljujeta kot časovno stalnost pripadnosti otrok istemu osebnostnemu tipu. Ugotavljata, da je tovrstna stabilnost iz zgodnjega v pozno otroštvo sicer značilno višja od slučajne, a v povprečju nizka, kar pomeni, da se je pripadnost določenemu tipu v času med otroci precej spreminjala. O pomembni, vendar nizki ravni stabilnosti pripadnosti določenemu osebnostnemu tipu iz zgodnjega v srednje otroštvo poroča tudi Hart s sodelavcema (2003). Rezultati spremljanja otrok od tretjega do petega oz. od četrtega do šestega leta starosti so pokazali, da se je približno polovica otrok pri obeh merjenjih uvrščala v isti tip, spremembo pripadnosti določenemu osebnostnemu tipu pa je v obdobju dveh let najbolje napovedovalo število tveganj, ki jim je bil otrok v obdobju med ponovljenimi merjenji izpostavljen (npr. velikost družine, revščina, nizko kakovostno družinsko okolje). O razmeroma nizki stabilnosti pripadnosti istemu osebnostnemu tipu poročajo tudi raziskovalci, ki so uporabili novo »generacijo«¹ pripomočkov za ocenjevanje osebnostnih potez pri otrocih, osnovanih na podlagi prostih opisov otrok s strani odraslih. De Fruyt in sodelavci (2002) so prišli do takšne ugotovitve, ko so primerjali otrokovo pripadnost določenemu osebnostnemu tipu v razmiku treh let, in sicer iz srednjega v pozno otroštvo ter iz poznega otroštva v zgodnje mladostništvo (Van Leeuwen idr., 2004). M. Zupančič in T. Kavčič (2007) pa v slovenski vzdolžni študiji na podlagi ocen mam in očetov ciljnih otrok poročata, da individualna pripadnost trem primerljivim tipom osebnosti ostaja enaka po enem letu pri nekoliko več kot polovici štiriletnih otrok, in sicer ne glede na to, kateri izmed staršev poda poročilo o izraznosti osebnostnih potez otrok.

Asendorpf in sodelavci (2001) predvidevajo, da prav razmeroma nizka časovna stabilnost individualne pripadnosti otrok istemu tipu osebnosti

nakazuje primernost uporabe na posameznika osredotočenega pristopa pri preučevanju razvojnih sprememb v otrokovi osebnosti. Pregled vzorcev strukturnih sprememb v osebnostnih profilih in razmeroma nizka stabilnost v pripadnosti tipu osebnosti med tretjim in četrtem letom starosti v slovenski vzdolžni raziskavi (Zupančič in Kavčič, 2007) namreč kaže, da se je precejšen del svojeglavih triletnikov po enem letu uvrstil v kompetentni tip osebnosti (strukturno najbolj primerljiv tip svojeglavemu), nekateri pa tudi v prožnega. To lahko pomeni, da je razmeroma visoka raven zaznane izraznosti nesprejemljivosti pri triletnikih, najbolj očitna razlikovalna poteza svojeglavega tipa osebnosti, le odražala razvojno trmo in negativizem, značilen za razvojno obdobje malčka in prehod v zgodnje otroštvo (npr. Berk, 1997). S starostjo je v povprečju raven nesprejemljivosti upadala, torej so otroci s starostjo postajali vse bolj prilagodljivi (strukturna sprememba svojeglavega v kompetentni tip osebnosti). Triletniki s svojeglavim tipom osebnosti, pri katerih je raven nesprejemljivosti ostala dosledna v času, pa so spremenili pripadnost tipu in se kot štiriletniki razvrstili v povprečni tip osebnosti, za katerega je značilna razmeroma visoka raven nesprejemljivosti (Zupančič in Kavčič, 2007). Tudi individualne razlike v dinamiki drugih razvojnih procesov (npr. razvoj samonadzora, socialnega spoznavanja) in življenjski dogodki (npr. vključitev v vrtec), lahko prispevajo k razmeroma nizki stabilnosti individualne pripadnosti tipom osebnosti v otroštvu.

Navedene ugotovitve se vsaj delno ujemajo s teorijo socializacije v skupini J. R. Harris (1998), ki navaja, da do pomembnih osebnostnih sprememb prihaja med srednjim in poznim otroštvom, potem pa osebnostne značilnosti (in njihova specifična organizacija pri istih posameznikih) postanejo bolj stalne. Tudi koeficienti stabilnosti posameznih osebnostnih dimenzij so od poznega otroštva dalje visoki in dosežejo vrh okoli petdesetega leta starosti, vendar se pri tem pojavi začasni upad stabilnosti pri posameznikih na prehodu v odraslost (med 18. in 25. letom) (Roberts in DelVecchio, 2000).

3 Povezanost osebnostnih dimenzij in tipov s pokazatelji otrokovega socialnega prilagajanja

Razvoj vedenja, ki je prilagojeno otrokovemu socialnemu okolju, tj. sprejemljivo in zaželeno v interakcijah z odraslimi, sorojenci, vrstniki, doma, v vrtcu, šoli ipd., je ena izmed temeljnih razvojnih nalog v otroštvu (Zupančič in Kavčič, 2011). Sposobnost učinkovitega obvladovanja socialnega okolja

v smislu primernega čustvenega izražanja, vedenja, prepoznavanja pričakovanj, želja, interesov in namer drugih ter usklajevanje le-tega z lastnimi željami, potrebami in interesi, različni avtorji (npr. Zupančič, Gril in Kavčič, 2000) opredeljujejo kot socialno kompetentnost. Prilagajanje pa je lahko tudi manj učinkovito. V tem kontekstu avtorji (npr. LaFreniere, Dumas, Zupančič, Gril in Kavčič, 2001; De Pauw in Mervielde, 2010; Van Leeuwen idr., 2004) razlikujejo med dvema področjema težavnega vedenja, vedenjem ponotranjenja in pozunanjenja. Vedenje ponotranjenja odraža anksiozno, potrto, osamljeno in umikajoče se vedenje, vedenje pozunanjenja pa jezno, agresivno, sebično in nasprotovalno vedenje otroka (LaFreniere idr., 2001).

3.1 Osebnostne dimenzije in socialno prilagajanje otrok

Raziskovalci, ki pri preučevanju osebnosti otrok uporabljajo na spremenljivke osredotočen pristop in so podatke o osebnosti otrok pridobili z vprašalniki petih osebnostnih dimenzij za odrasle, nekoliko prirejenimi za ocenjevanje otrok, ali s pripomočki, ki izhajajo iz drugih modelov medosebnih razlik (npr. lestvice dvopolnih pridevnikov, Q-niz), poročajo o dosledni povezanosti osebnostnih potez s pokazatelji socialne kompetentnosti, vedenja ponotranjenja in pozunanjenja (npr. Ehrler, Evans in McGhee, 1999; Lamb idr., 2002; Zupančič in Kavčič, 2003). Tako M. Zupančič in T. Kavčič (2003) ugotavljata, da osebnostne poteze, kot jih ocenjujejo vzgojiteljice pri pet do sedem let starih slovenskih otrocih, sočasno napovedujejo socialno vedenje teh otrok v vrtcu. Visoka izraznost dimenzij vestnost-intelekt, ekstravertnost in sprejemljivost pomembno napoveduje socialno kompetentnost, prisotnost vedenja ponotranjenja je povezana z nizko izraženo ekstravertnostjo in čustveno nestabilnostjo ter z nizkimi ocenami pri vestnosti-intelektu, medtem ko je prisotnost vedenja pozunanjenja povezana z nizko sprejemljivostjo in visoko ekstravertnostjo. Lamb in sodelavci (2002) dalje navajajo, da se bolj ekstravertni otroci ob vstopu v šolo hitreje prilagodijo svojim novim sošolcem kot manj ekstravertni, bolj sprejemljivi in vestni prvošolci pa hitreje usvojijo šolska pravila in bolj učinkovito sledijo učnemu procesu kot njihovi manj sprejemljivi in manj vestni vrstniki, medtem ko bolj čustveno nestabilni otroci v šoli večkrat jokajo, so bolj anksiozni, potrebujejo več časa, da se prilagodijo svojim sošolcem in imajo nasploh več težav s prilagajanjem na šolo.

Podobne povezave med socialnim prilagajanjem in osebnostjo otrok v zgodnjem in srednjem otroštvu so se pokazale tudi z uporabo novih

pripomočkov, ki temeljijo na pristopu prostih opisov in so specifično oblikovani za ocenjevanje osebnostnih potez otrok. Tako De Fruyt in sodelavca (2002) navajajo, da sta čustvena stabilnost in ekstravertnost negativno povezani z vedenjem ponotranjenja, ugodljivost in vestnost pa sta v negativni zvezi z vedenjem pozunanjenja. Halverson s sodelavci (2003) in H. R. Slobodskaya (2007) poročajo o povezanosti nevroticizma in introvertnosti z vedenjem ponotranjenja, nesprejemljivosti in nizke vestnosti pa z vedenjem pozunanjenja. M. Zupančič in T. Kavčič (2007) s pristopom več ocenjevalcev pri vzorcu slovenskih prvošolcev ugotavljata, da socialno kompetentnost, kot jo ocenjujejo učiteljice v prvem razredu devetletke, sočasno napoveduje ocena otrokove vestnosti-odprtosti v šoli (ocene vzgojiteljic), odsotnost vedenja ponotranjenja ocene vestnosti in sprejemljivosti doma (ocene staršev) ter vestnosti-odprtosti v šoli, vedenje pozunanjenja pa se povezuje z nesprejemljivostjo doma in v šoli ter ekstravertnostjo-čustveno stabilnostjo in vestnostjo-odprtostjo (negativno), kot ju pri prvošolcih zaznavajo vzgojiteljice v šoli. Poleg tega socialno kompetentnost v prvem razredu devetletke tudi vzdolžno napovedujejo zgodnja čustvena stabilnost otrok doma ter njihova vestnost-odprtost in sprejemljivost v vrtcu (ocene vzgojiteljic), odsotnost vedenja pozunanjenja pa napovedujeta vestnost-odprtost in sprejemljivost, kot sta se izrazili v zgodnjem otroštvu v obeh kontekstih.

3.2 Tipi osebnosti in socialno prilagajanje otrok

Tudi raziskovalci (npr. Asendorpf idr., 2001; Van Leeuwen idr., 2004), ki so uporabili na posameznika osredotočen pristop k preučevanju osebnosti, poročajo o povezanosti pripadnosti določenemu osebnostnemu tipu in pokazatelji socialnega prilagajanja pri različno starih udeležencih. Sočasne napovedne zveze kažejo, da je pri prožnih otrocih (npr. Asendorpf idr., 2001; Hart idr., 1997, 2003) in mladostnikih (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Caspi, 2000; Robins idr., 1996) v splošnem redko prisotno vedenje ponotranjenja in pozunanjenja, pri posameznikih, ki pripadajo tipu s pretiranim nadzorom, je pogosto prisotno vedenje ponotranjenja, pri posameznikih, ki se uvrščajo v tip s pomanjkljivim nadzorom, pa je pogosto prisotno vedenje pozunanjenja. Posamezniki, ki so v zgodnjem otroštvu pripadali določenemu osebnostnemu tipu, so se razlikovali tudi v poznejšem socialnem vedenju (Hart idr., 2003). Otroci, ki so bili v zgodnjem otroštvu uvrščeni v prožni tip osebnosti, so namreč še pri dvanajstih letih

izražali značilno manj težav v socialnem prilagajanju kot tisti, ki so pripadali tipu s pretiranim ali pomanjkljivim nadzorom. Otroci, ki so bili v zgodnjem otroštvu uvrščeni v tip s pretiranim nadzorom, so bili pri dvanajstih letih nagnjeni k izražanju težav ponotranjenja, tisti, ki so bili v zgodnjem otroštvu uvrščeni v osebnotni tip s pomanjkljivim nadzorom, pa k težavam pozunanjenja (Hart idr., 2003).

Podobno so zaključili tudi raziskovalci, ki so osebnotne tipe otrok pridobili na podlagi ocen osebnotnih dimenzij s pomočjo pripomočkov, oblikovanih na podlagi prostih opisov otrokove osebnoti (npr. De Fruyt idr., 2002; Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006). Tako so bili desetletniki s prožnim tipom osebnoti sočasno ocenjeni z manj težavnega vedenja kot tisti, ki so pripadali tipu s pomanjkljivim ali pretiranim nadzorom. Posamezniki s pomanjkljivim nadzorom so imeli najvišji povprečni rezultat pri vedenju pozunanjenja, tisti s pretiranim nadzorom pa najvišji povprečni rezultat pri vedenju ponotranjenja (De Fruyt idr., 2002). Podobno so slovenske raziskovalke (Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006) ugotovile, da so triletniki, ki so pripadali povprečnemu osebnotnemu tipu, v vrtcu izražali več vedenja ponotranjenja in nižjo raven socialne kompetentnosti kot njihovi vrstniki s prožnim ali svojeglavim tipom osebnoti. Pri tem je treba poudariti, da povprečne ocene socialnega vedenja otrok s povprečnim osebnotnim tipom niso nakazovale težav niti na področju socialne kompetentnosti niti vedenja ponotranjenja.

Tudi v študiji, ki poteka na Katedri za razvojno psihologijo, smo avtorice (Horvat idr., 2011) preučile razlike v pokazateljih socialnega prilagajanja otrok, o katerem so poročale učiteljice otrok v prvem razredu devetletke, glede na otrokovo pripadnost osebnotnemu tipu (prožni, svojeglavi, s pretiranim nadzorom, povprečni) pri starosti šest let, pri čemer so o osebnoti otrok poročale njihove mame. Prvošolci, ki so pripadali različnim tipom osebnoti, so se sočasno med seboj značilno razlikovali tako v socialni kompetentnosti kot tudi v prisotnosti vedenja ponotranjenja in pozunanjenja, vendar povprečne razlike med njimi niso bile velike. Post hoc analize so pokazale, da so bili prožni otroci ocenjeni kot bolj socialno kompetentni v primerjavi s tistimi, ki so pripadali bodisi tipu s pretiranim nadzorom bodisi svojeglavemu tipu osebnoti. Poleg tega so bili tudi prvošolci, ki so pripadali povprečnemu osebnotnemu tipu, ocenjeni kot bolj socialno kompetentni v primerjavi z otroki, ki so pripadali tipu s pretiranim nadzorom. Prav tako je bilo pri prožnih otrocih prisotnega manj

vedenja ponotranjenja v primerjavi z njihovimi vrstniki, ki so pripadali tipu s pretiranim nadzorom, in manj vedenja pozunanjenja v primerjavi s svojeglavimi posamezniki.

Pri istem vzorcu otrok sva M. Horvat in M. Zupančič (2011) preverjali razlike v socialnem prilagajanju otrok tudi vzdolžno. Glede na pripadnost agregatnim osebnostnim tipom, ki sva jih pridobili s klastersko analizo povprečne izraznosti osebnostnih dimenzij pri otrokovi starosti tri, štiri in pet let (ocene mam), sva ugotavljali razlike v socialnem prilagajanju, ko so bili otroci stari šest let (ocene učiteljic). Otroci, ki so v zgodnjem otroštvu pripadali različnim osebnostnim tipom, so se po vstopu v šolo med seboj pomembno razlikovali v socialni kompetentnosti in prisotnosti vedenja ponotranjenja, ne pa tudi vedenja pozunanjenja. Prvošolci, ki so v zgodnjem otroštvu pripadali prožnemu ali svojeglavemu agregatnemu tipu osebnosti, so bili pri starosti šest let ocenjeni kot bolj socialno kompetentni in z manj prisotnega vedenja ponotranjenja v primerjavi z njihovimi vrstniki, ki so pripadali agregatnemu osebnostnemu tipu s pretiranim nadzorom.

Naše ugotovitve torej kažejo, da je socialno neprilagojeno vedenje (vedenje pozunanjenja in/ali vedenje ponotranjenja), tako vzdolžno (Horvat in Zupančič, 2011) kot sočasno (Horvat idr., 2011) pogostejše pri otrocih, ki so v zgodnjem otroštvu ali sočasno pripadali bodisi osebnostnemu tipu s pretiranim nadzorom bodisi svojeglavemu tipu, kar je skladno z ugotovitvami drugih študij, ki so prepoznali primerljive tipe osebnosti pri otrocih (npr. Asendorpf idr., 2001; Asendorpf in Van Aken, 1999; De Fruyt idr., 2002; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006).

4 Primerjalna napovedna vrednost osebnostnih dimenzij in tipov za socialno prilagajanje v otroštvu

Več avtorjev zaključuje, da imajo tako osebnostne dimenzije (npr. Slobodskaya, 2007; Kavčič, Podlesek in Zupančič, 2012; Zupančič in Kavčič, 2009) kot tudi tipi (npr. Asendorpf idr., 2001; Van Leeuwen idr., 2004) pomembno napovedno vrednost za socialno prilagajanje v otroštvu. Nekatere avtorje pa je zanimala tudi relativna napovedna vrednost tipov in dimenzij za različne razvojne izide pri otrocih (Asendorpf in Van Aken, 1999; Van Leeuwen idr., 2004; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006), mladostnikih (Asendorpf, 2003) in odraslih (Costa idr., 2002).

Napovedno moč osebnostnih tipov lahko empirično primerjamo z napovedno močjo osebnostnih dimenzij tako, da na podlagi istih podatkov pridobimo informacijo o rezultatih pri osebnostnih dimenzijah in tipih (npr. Asendorpf, 2003). Izbrani kriterij napovedujemo z dvema hierarhičnima linearnima regresijskima analizama. Pri prvi kot napovednike v prvem koraku vključimo osebnostne dimenzije, v drugem koraku pa dodamo osebnostne tipe oziroma indikatorske spremenljivke, kodirane na podlagi pridobljenih osebnostnih tipov. Iz rezultatov je razvidno, ali imajo osebnostni tipi pomembno prirastno napovedno vrednost za ustrezeni kriterij poleg tiste, ki izhaja iz osebnostnih dimenzij. Pri drugi hierarhični linearni regresijski analizi v prvem koraku kot napovednike določenega kriterija vključimo osebnostne tipe (indikatorske spremenljivke, kodirane na podlagi pridobljenih osebnostnih tipov), v drugem koraku pa dodamo še osebnostne dimenzije. Iz rezultatov takšne analize je razvidno, ali imajo osebnostne dimenzije prirastno napovedno vrednost za izbrani kriterij poleg tiste, ki izhaja iz osebnostnih tipov (npr. Asendorpf, 2003; Asendorpf in Van Aken, 1999; Van Leeuwen idr., 2004; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006).

Costa in sodelavci (2002) poročajo, da osebnostni tipi in dimenzije pri odraslih sočasno pomembno napovedujejo klinične simptome in psihosocialno delovanje, vendar pa osebnostni tipi nimajo prirastne napovedne vrednosti poleg tiste, ki izhaja iz osebnostnih dimenzij, medtem ko osebnostne dimenzije tako prirastno napovedno vrednost nad osebnostnimi tipi imajo. M. Zupančič, A. Podlesek in T. Kavčič (2006) so prav tako primerjale sočasno relativno napovedno vrednost treh osebnostnih tipov (prožni, svojeglavi in povprečni) in štirih osebnostnih dimenzij (ekstravertnost, nevroticizem, vestnost in nesprejemljivost) za socialno prilagajanje (socialna kompetentnost, vedenje ponotranjenja in vedenje pozunanjenja) pri triletnih otrocih. Podobno kot drugi avtorji (npr. Costa idr., 2002) so ugotovile, da se je napoved socialnega prilagajanja otrok v vrtcu na podlagi njihovega osebnostnega tipa izboljšala, ko so med napovednike dodale dimenzionalne ocene. Napoved na podlagi dimenzionalnih ocen pa se ni izboljšala, če so dodale podatke o osebnostnem tipu otrok (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006).

Tudi pri študentih so osebnostni tipi pomembno napovedovali kakovost njihovih socialnih odnosov, vendar so bile te napovedne zveze nižje v primerjavi z napovedjo na podlagi osebnostnih dimenzij (Asendorpf, 2003). Kot razlog za boljšo napovedno moč osebnostnih dimenzij v primerjavi s tipi avtor navaja kategorično naravo tipov in dejstvo, da je dimenzij v primerjavi s

tipi več ter je posledično njihova napovedna moč večja. Poleg tega so na primer Asendorpf in Van Aken (1999) ter Block (1971) pokazali, da so vzdolžne študije najuspešnejši primeri aplikacije tipološkega pristopa in predpostavljajo, da zgolj sočasna primerjava napovedne vrednosti osebnostnih dimenzij in tipov podcenjuje napovedno vrednost tipov. Asendorpf (2003) je kasneje ugotovil, da imajo tipi v odnosu do dimenzij boljšo vzdolžno kot sočasno napovedno moč (razmerje v vzdolžni napovedni moči tipov in dimenzij je podobno), vendar pa tipi v njegovi študiji še vedno niso pojasnili pomembnega deleža variance preko tiste, ki so jo pri različnih socialnih izidih vzdolžno pojasnile osebnostne dimenzije. Enako ugotavljajo K. Van Leeuwen in sodelavca (2004) glede napovedne vrednosti osebnostnih dimenzij in tipov v poznem otroštvu za vedenje ponotranjenja in pozunanjenja v zgodnjem mladostništvu. Tipološka napoved kriterijev bi bila namreč v primerjavi z dimenzijami boljša le, če bi h kriterijem (izidom) pomembno prispevale interakcije med dimenzijami, ki so zajete v osebnostnih tipih. Očitno pa te interakcije, vsaj v navedenih raziskavah, niso bile pomembne (Asendorpf, 2003; Costa idr., 2002). Po drugi strani pa N. Eisenberg s sodelavci (npr. Eisenberg, Fabes, Guthrie in Reiser, 2002) dosledno poroča o pomembnih učinkih interakcije med temperamentnima dimenzijama negativnega čustvovanja in samouravnavanja (sestavlinami osebnostnih potez) na sočasno in kasnejše socialno delovanje otrok. Tako na primer zgodnja otrokova nagnjenost k negativnemu čustvovanju moderira odnos med samouravnavanjem pozornosti in kasnejšo socialno kompetentnostjo: samouravnavanje ima značilno večji pozitivni učinek na socialno kompetentnost pri otrocih z bolj izraženim negativnim čustvovanjem kot pri tistih z manj negativnega čustvovanja.

V naši raziskavi smo v skladu z Asendorpfovimi (2003) priporočili neposredno primerjali vzdolžno (Horvat in Zupančič, 2011) in sočasno (Horvat idr., 2011) napovedno vrednost štirih osebnostnih dimenzij in štirih osebnostnih tipov (tri indikatorske spremenljivke) za socialno prilagajanje pri otrocih. Teoretično so imele torej dimenzije z vidika števila napovednikov majhno prednost pred tipi glede napovedne moči, saj je bilo prvih več kot drugih. V *sočasne* analize (Horvat idr., 2011) smo kot napovednike socialnega prilagajanja šestletnikov vključili osebnostne dimenzije in osebnostne tipe, pridobljene s pomočjo maminih ocen otrokove osebnosti, in tri vidike socialnega prilagajanja otrok v šoli (ocene učiteljic). Ko smo v prvi korak napovednikov v hierarhični linearni regresijski analizi vključili osebnostne tipe, so le-ti nizko, vendar pomembno, napovedovali socialno kompetentnost kot tudi prisotnost vedenja ponotranjenja in vedenja

pozunanjenja. Osebnostne dimenzije, dodane v drugem koraku, niso pomembno izboljšale napovedi nobene izmed treh pokazateljev socialnega prilagajanja. Podobno se je pokazalo, ko smo v prvi korak napovednikov vključili osebnostne dimenzije, osebnostne tipe pa dodali v drugem koraku. Dimenzije so namreč v prvem koraku pomembno, vendar nizko, napovedovale vse tri vidike socialnega prilagajanja pri šestletnikih, tipi pa v drugem koraku niso pomembno izboljšali te napovedi. Med posamičnimi napovedniki sta bili pomembna in najmočnejša napovednika vedenja pozunanjenja nizka vestnost in visoka nesprejemljivost prvošolcev (kot so jih pri njih opazile mame), ostali posamični napovedniki pa v drugem koraku analize niso bili pomembni za noben vidik socialnega prilagajanja v šoli.

V *vzdolžne* analize (Horvat in Zupančič, 2011) smo kot napovednike vključili štiri agregatne osebnostne dimenzije, pridobljene na podlagi maminih ocen otrokove osebnosti pri starosti tri, štiri in pet let, in štiri osebnostne tipe (torej tri indikatorske spremenljivke), ki so bili na podlagi maminih agregatnih ocen osebnosti otrok prepoznani kot visoko notranje ponovljivi. Kriterijske spremenljivke so bili, enako kot v sočasnih analizah, trije vidiki socialnega prilagajanja šestletnikov, ocenjeni s strani njihovih učiteljic. Ko smo v prvi korak napovednikov v hierarhični linearni regresijski analizi vključili agregatne osebnostne tipe, v drugi korak pa dodali osebnostne dimenzije, je pripadnost otrok osebnostnemu tipu nizko in pomembno napovedovala njihovo socialno kompetentnost in vedenje ponotranjenja v šoli, osebnostne dimenzije pa v drugem koraku niso pomembno izboljšale te napovedi. Pripadnost osebnostnemu tipu ni pomembno napovedovala prisotnosti vedenja pozunanjenja, agregatne osebnostne dimenzije pa so izboljšale to napoved. Ko smo v prvi korak napovednikov v hierarhični linearni regresijski analizi vključili agregatne osebnostne dimenzije, so te nizko in pomembno napovedovale vse tri vidike socialnega prilagajanja prvošolcev, tj. socialno kompetentnost, vedenje ponotranjenja in vedenje pozunanjenja, osebnostni tipi pa v drugem koraku niso pomembno izboljšali te napovedi. Med posamičnimi napovedniki je agregatna ocena nesprejemljivosti otrok v drugem koraku pomembno napovedovala njihovo vedenje pozunanjenja.

5 Sklepi

Osebnostne dimenzije otrok so imele v naših raziskavah podobno sočasno in vzdolžno napovedno vrednost za socialno kompetentnost in vedenje

ponotranjenja kot tipi, dimenzije pa so bolj napovedovale vedenje pozunanjenja v primerjavi z osebnostnimi tipi. Kljub temu, da smo imeli v skladu z Asendorpfovimi (2003) predlogi in v primerjavi s podobnimi študijami (npr. Costa idr., 2002; Van Leeuwen idr., 2004; Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006) bolj uravnoteženo število napovednikov socialnega prilagajanja v obeh korakih analize (štiri osebnostne dimenzije proti trem indikatorskim spremenljivkam osebnostnih tipov) in smo izvedli tudi vzdolžne napovedi, so imeli osebnostni tipi primerljivo napovedno vrednost za socialno kompetentnost in vedenje ponotranjenja ter nižjo napovedno vrednost za vedenje pozunanjenja kot osebnostne dimenzije. Tako lahko sklenemo, da so osebnostni tipi sicer praktično uporabni, vendar je njihova relativna napovedna moč v primerjavi z osebnostnimi dimenzijami odvisna od kriterija merjenja socialnega prilagajanja pri otrocih. Poleg navedenega izbira med tipološkim in dimenzionalnim pristopom k osebnosti implicira premislek o dveh alternativah: pri odločitvi za prvo (tipološko) tvegamo izgubo informacij o medosebnih variacijah znotraj tipov, vendar ohranimo informacije o posameznikovi osebnostni strukturi, ki pretežno ustreza enemu izmed značilnih osebnostnih profilov v referenčni populaciji; pri drugi (dimenzionalni) pa bo napoved vedenjskih izidov verjetno točnejša, vendar bomo pri tem izgubili informacije o značilni konfiguraciji več osebnostnih potez pri posamezniku.

Ugotovitve naše in drugih študij sicer kažejo v prid uporabe dimenzionalnega pristopa, vendar bi bilo pri preverjanju primerjalne napovedne vrednosti osebnostnih dimenzij in tipov smiselno upoštevati še naravo kriterija. Ker tipološki pristop temelji na razlikah med osebnostnimi dimenzijami pri posamezniku, je smiselno pričakovati, da bodo osebnostni tipi bolje napovedovali kriterij, ki prav tako temelji na razlikah znotraj posameznikov (npr. osebnostni tipi, dobljeni s strani drugih ocenjevalcev, pri drugi starosti). Eden izmed razlogov za nižjo napovedno vrednost osebnostnih tipov v primerjavi z dimenzijami je tudi kategorična narava tipov, saj so le-ti dihotomizirane spremenljivke, medtem ko osebnostne dimenzije variirajo zvezno. Ta primanjkljaj osebnostnih tipov lahko uravnotežimo tako, da primerjamo napovedno vrednost konfiguralnih tipov in dihotomiziranih dimenzij. Morebitna prirastna napovedna vrednost tipov v primerjavi z dihotomiziranimi dimenzijami bi v tem primeru predstavljala grobo oceno tega, koliko veljavne konfiguralne informacije vsebujejo osebnostni tipi (npr. Asendorpf, 2003). Tako sta npr. Roth in Von Collani (2007) pri vzorcu odraslih ugotovila, da so

osebnostni tipi imeli prirastno napovedno vrednost za socialno vedenje preko dihonomiziranih osebnostnih dimenzij.

Poleg tega naj bi bile na posameznika osredotočene metode ocenjevanja (ocenjevanje znotrajosebnih razlik, primerjanje različnih lastnosti pri istih posameznikih), kot je npr. Q-niz (Block in Block, 1980), bolj občutljive na konfiguracijo osebnostnih potez pri posamezniku, posledično pa naj bi s takimi ocenami dobili bolj zanesljive in veljavne osebnostne tipe v primerjavi s tipi, pridobljenimi na podlagi ocenjevanja, osredotočenega na poteze (tj. posamičnih značilnosti pri posamezniku v primerjavi z njegovimi vrstniki) (npr. Block, 1971, 1995). Če ta predpostavka drži, bi morali imeti tipi, prepoznani s pomočjo metode ocenjevanja znotrajosebnih razlik, višjo napovedno vrednost kot tipi, dobljeni z metodami ocenjevanja medosebnih razlik, npr. z VMR-OM (Halverson idr., 2003).

Na navedena vprašanja glede tipološkega pristopa je potrebno odgovoriti z nadaljnjimi raziskavami, ne glede na to, da se je do sedaj pokazalo nekoliko več pomanjkljivosti njegove uporabe v primerjavi s prednostmi. Med slednjimi avtorji (npr. Asendorpf, 2003; De Fruyt idr., 2002) izpostavljajo zlasti ekonomičnost rabe tipov v diagnostiki posameznika. Prepoznavanje celotnega vzorca posameznikovih potez, ki ima značilni ustreznik (tip osebnosti) v populaciji referenčnih posameznikov, naj bi pomembno prispevalo h kakovostni interpretaciji dostopnih razvojnodiagnostičnih informacij, hitri presoji morebitnega tveganja za neugodne razvojne izide in komunikaciji med udeleženci diagnostičnega postopka.

Literatura

- Allik, J., Laidra, K., Realo, A. in Pullman, H. (2004). Personality development from 12 to 18 years of age: Changes in mean levels and structure of traits. *European Journal of Personality*, 18, 445–462.
- Asendorpf, J. B. (2003). Head-to-head comparison of the predictive validity of personality types and dimensions. *European Journal of Personality*, 17, 327–346.
- Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F. in Van Aken, M. A. G. (2001). Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality*, 15, 169–198.

- Asendorpf, J. B. in Van Aken, M. A. G. (1999). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality prototypes in childhood: Replicability, predictive power, and the trait-type issue. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 815–832.
- Barbaranelli, C. (2002). Evaluating cluster analysis solutions: An application to the Italian NEO personality inventory. *European Journal of Personality*, 16, 43–55.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A. in Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645–664.
- Berk, L. E. (1997). *Child development*. 4. izd.. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley: Bancroft.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin*, 117, 187–215.
- Block, J. H. in Block, J. (1980). Rationale and procedure for developing indices ego-control and ego-resiliency. V W. A. Collins (ur.), *Minnesota Symposium on Child Psychology* (str. 39–101). Hillsdale: Erlbaum.
- Buss, A. H. in Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Caspi, A. (2000). The child is the father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 158–172.
- Caspi, A., Harrington, H., Milne, B., Amell, J. W., Theodore, R. F. in Moffitt, T. E. (2003). Children's behavioral styles at age 3 are linked to their adult personality traits at age 26. *Journal of Personality*, 71, 495–513.
- Caspi, A. in Shiner, R. L. (2006). Personality development. V: W. Damon in R. Lerner (ur. ser.) in N. Eisenberg (ur. vol.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (str. 300–365). New York: Wiley.
- Caspi, A. in Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child Development*, 66, 486–498.

- Costa, P. T., Herbst, J. H., McCrae, R. R., Samuels, J. in Ozer, D. J. (2002). The replicability and utility of three personality types. *European Journal of Personality*, 16(S1), S73–S87.
- De Fruyt, F., Mervielde, I. in Van Leeuwen, K. (2002). The consistency of personality type classification across samples and five-factor measures. *European Journal of Personality*, 16, S57–S72.
- De Pauw, S. S. W. in Mervielde, I. (2010). Temperament, personality and developmental psychopathology: A review based on conceptual dimensions underlying childhood traits. *Child Psychiatry and Human Development*, 41, 313–329.
- Digman, J. M. in Shmelyov, A. G. (1996). The structure of temperament and personality in Russian children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 341–351.
- Ehrler, D. J., Evans, G. J. in McGhee, R. L. (1999). Extending the Big-Five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, 36(6), 451–458.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K. in Reiser, M. (2002). The role of emotionality and regulation in children's social competence and adjustment. V: L. Pulkkinen in A. Caspi (ur.), *Path to successful development. Personality in the life course* (str. 46–70). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Funder, D. C. (2001). *The personality puzzle*. New York: Norton.
- Grist, C. L. in McCord, D. M. (2010). Individual differences in preschool children: Temperament or personality? *Infant and Child Development*. DOI:10.1002/icd.663.
- Halverson, C. F., Jr., Havill, L. V., Deal, J., Baker, S. R., Victor, J. B., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995–1026.
- Harris, J. R. (1998). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do?* New York: Free Press.

- Hart, D., Atkins, R. in Fegley, S. (2003). Personality and development in childhood: A person-centered approach. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 68 (1), ser. št. 272.
- Hart, D., Hoffman, V., Edelstein, W. in Keller, M. (1997). The relation of childhood personality types to adolescent behavior and development: A longitudinal study of Icelandic children. *Developmental Psychology*, 33, 195–205.
- Horvat, M. (v pripravi). *Primerjava napovedne vrednosti osebnostnih mer za socialno prilagajanje v otroštvu*.
- Horvat, M. in Zupančič, M. (2011). *Comparisons of child personality traits vs. types in predicting social adjustment: A longitudinal study*. Prispevek, predstavljen na konferenci Sodobni trendi v psihologiji, Novi Sad, Srbija.
- Horvat, M., Zupančič, M. in Kavčič, T. (2011). *Head-to-head comparisons of child personality dimensions vs. types in predicting social adjustment*. Prispevek, predstavljen na 12. Evropski konferenci psihologije, Istanbul, Turčija.
- Knyazev, G. G., Zupančič, M. in Slobodskaya, H. R. (2008). Child personality in Slovenia in Russia: Structure and mean level of traits in parent and self-ratings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 317–334.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Mervielde, I. in Havill, V. L. (1998). *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kavčič, T., Podlesek, A. in Zupančič, M. (2012). *The role of early childhood personality in developmental course of social adjustment*. *International Journal of Behavioral Development*.
- LaFreniere, P. J., Dumas, J. E., Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2001). *Vprašalnik o socialnem vedenju otrok. Priročnik*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Lamb, M. E., Chuang, S. S., Wessels, H., Broberg, A. G. in Hwang, C. P. (2002). Emergence and construction validation of the Big Five factors in early childhood: A longitudinal analysis of their ontogeny in Sweden. *Child Development*, 73, 1517–1524.

- Little, T. D. in Wanner, B. (1998). *Validity of a Big-Five Personality Inventory for Children (B5P-C)*. Prispěvek, predstavljen na Srečanju mednarodnega društva za razvoj vedenja, Bern, Švica.
- Markey, P. M., Markey, C. N. in Tinsley, B. J. (2004). Children's behavioral manifestations of the Five-Factor model of personality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 423–432.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509–516.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Ostendorf, F., Angleitner, A., H., M., Hřebičková, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sánchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R. in Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173–186.
- McCrae, R. R., Terracciano, A. in 78 članov projekta Personality Profiles of Cultures Project (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 547–561.
- Mervielde, I. in Asendorpf, J. B. (2000). Variable-centered and person-centered approaches to childhood personality. V: S. E. Hampson (ur.), *Advances in personality psychology* (str. 37–76). Hove: Psychology Press Ltd.
- Mervielde, I., Buyst, V. in De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big-Five as a model for teachers' ratings of individual differences among children aged 4–12 years. *Personality and Individual Differences*, 18, 525–534.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children. V: I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt in F. Ostendorpf (ur.), *Personality psychology in Europe. Proceedings of the eighth European conference on personality psychology* (str. 107–127). Tillburg: Tillburg University Press.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (2002). Assessing children's traits with the Hierarchical Personality Inventory for Children. V: B. De Raad in M. Perugini (ur.), *Big Five assessment* (str. 129–146). Gottingen: Hogrefe & Hoger Publishers.

- Paunonen, S. V. in Jackson, D. N. (2000). What is beyond the Big Five? Plenty! *Journal of Personality*, 68, 821–835.
- Pulkkinen, L. (1996). Female and male personality styles: A typological and developmental analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1288–1306.
- Roberts, B. W. in Del Vecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126, 3–25.
- Robins, R. W., Fraley, R. C., Roberts, B. W. in Trzesniewski, K. H. (2001). A longitudinal study of personality change in young adulthood. *Journal of Personality*, 69, 617–640.
- Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A., Moffitt, T. E. in Stouthamer-Loeber, M. (1996). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled boys: Three replicable personality types. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 157–171.
- Roth, M. in Von Collani, G. (2007). A head-to-head comparison of big-five types and traits in the prediction of social attitudes: Further evidence for a five-cluster typology. *Journal of Individual Differences*, 28(3), 138–149.
- Rothbart, M. K. in Derryberry, D. (1981). Development of individual differences in temperament. V: M. E. Lamb in A. L. Brown (ur.), *Individual differences in infancy: Reliability, stability, prediction* (str. 411–429). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Shiner, R. L. (2006). Temperament and personality in childhood. V: D. K. Mroczek in T. D. Little (ur.), *Handbook of personality development* (str. 213–230). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Slobodskaya, H. R. (2007). The associations among the Big Five, behavioral inhibition and behavioral approach systems and child and adolescent adjustment in Russia. *Personality and Individual Differences*, 43, 913–924.
- Slobodskaya, H. R. in Zupančič, M. (2010). Development and validation of the Inventory of Child Individual Differences – short version in two Slavic countries. *Studia Psychologica*, 52(1), 23–39.

- Thomas, A. in Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Thomas, A. in Chess, S. (1982). Temperament and follow-up to adulthood. V: R. Porter in G. M. Collins (ur.), *Temperamental differences in infants and young children* (str. 168–175). London: Pitman.
- Van Leeuwen, K., De Fruyt, F. in Mervielde, I. (2004). A longitudinal study of the utility of the resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality types as predictors of children's and adolescents' problem behaviour. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 210–220.
- York, K. L. in John, O. P. (1992). The four faces of Eve: A typological analysis of women's personality at midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 494–508.
- Zupančič, M. (2004). Osebnostne dimenzije in tipi v okviru petfaktorskega modela: od zgodnjega otroštva do pozne odraslosti. *Anthropos*, 36(1/4), 293–314.
- Zupančič, M. (2011). Osebnostne poteze v otroštvu in mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: izbrane teme* (str. 51–78). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Zupančič, M., Fekonja, U. in Kavčič, T. (2003). The personality structure of toddlers and pre-school children as perceived by their kindergarten teachers. *Psihološka obzorja*, 12(1), 7–26.
- Zupančič, M. in Gril, A. (2006). Ponovljivi tipi osebnosti v otroštvu in mladostništvu: slovenska prečna primerjava. *Psihološka obzorja*, 15(2), 7–29.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2000). Predstavitev prve poskusne oblike ocenjevalne lestvice socialne prilagojenosti predšolskih otrok (OLSP) ter njene konstruktne veljavnosti. *Psihološka obzorja*, 9(3), 45–66.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2006). Child and adolescent personality: Its structure, age trends and gender differences. *Studia Psychologica*, 48, 311–332.

- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2003). Contemporaneous prediction of social behavior in preschool children from a set of early personality dimensions. *Studia Psychologica*, 45(3), 187–201.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004a). Personality structure in Slovenian three-year-olds: The Inventory of Child Individual Differences. *Psihološka obzorja*, 13(1), 9–27.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004b). Temperament in osebnost v srednjem in poznem otroštvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 440–450). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2007). *Otroci od vrtca do šole: razvoj osebnosti in socialnega vedenja ter učna uspešnost prvošolcev*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2009). *Vprašalnik o medosebnih razlikah pri otrocih in mladostnikih. Priročnik*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2011). Zgodnji razvoj socialnega vedenja. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: izbrane teme* (str. 78–108). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (2006). Personality types as derived from parental reports on 3-year-old. *European Journal of Personality*, 20(4), 285–303.
- Zupančič, M., Sočan, G. in Kavčič, T. (2009). Consistency in adult reports on child personality over the pre-school years. *European Journal of Developmental Psychology*, 6(4), 455–480.